

POJMOVNO JEDINSTVO EGZISTENCIJE U ISLAMSKOJ FILOZOFIJI – KRITIČKI OSVRT

Refik Razić

Međunarodni univerzitet al-Mustafa, Kom, IR Iran

U ontologiji kao temeljnoj filozofskoj disciplini pojam „egzistencija” ima središnju ulogu. Uzimajući u obzir česta nesnalaženja i nerazlikovanja nekog pojma i njegovog objektivnog primjera u filozofskim raspravama o raznim pitanjima, te stvarnih implikacija u donošenju zaključaka i davanju odgovora na ta pitanja, ovaj rad pokušava predstaviti neka rješenja koja su u pogledu pojma „egzistencija” i njegove veze s objektivnim primjerom egzistencije iznijeli islamski filozofi, kao i inovacije koje su donijeli u ovom području filozofske i ontološke rasprave.

Ključne riječi: *egzistencija, esencija, pojam, značenje, objektivni primjer, jedinstvo, mnoštvo, stupnjevitost*

Uvod

Ontološke teme su u središtu filozofskih rasprava, a rasprava o egzistenciji čini samu srž ontologije. Svakom filozofskom razmatranju po pravilu prethodi rasprava o glavnim pojmovima koji će se koristiti u njemu da bi se time otklonile moguće nejasnoće. Tako će rasprava o pojmu „egzistencija” prethoditi raspravi o samoj egzistenciji kao središtu ontoloških perspektiva. Kompleksnost pitanja same egzistencije, njezinih različitih vrsta, formi njezinih manifestiranja i međusobne povezanosti egzistenata iziskuje prethodno otklanjanje svih mogućih nedoumica u pogledu ključnih pojmova kojima se namjerava služiti.

Općenito, razum kao najvažniji spoznajni instrument filozofske rasprave podrazumijeva korištenje pojmova. U ljudskoj aktivnosti promišljanja, umovanja i dokazivanja pojam je nužno i nezamjenjivo sredstvo. Čak i kada se koristimo

rezultatima neposrednog (prisutnog) znanja, čija je osnovna karakteristika upravo nepostojanje pojma kao posrednika između subjekta i objekta spoznaje, mi te rezultate koristimo putem pojmova. O svemu ostalom, to jest o egzistentima objektivne zbilje, razum će također operirati posredstvom pojmova koristeći ih u formiranju iskaza koji bi trebalo da predstavljaju naše znanje o toj istoj zbilji. Ipak, korištenje pojmova u promišljanju i dokazivanju nije jednako u svim naukama. Svaka pojedinačna nauka ima svoje specifične potrebe, a osim toga postoje i razlike među samim pojmovima. Univerzalni pojmovi su jedini interesantni za naučni i filozofski diskurs, a njihova podjela na štastvene, filozofske i logičke pojmove jeste inovacija muslimanskih filozofa koji su njome unijeli u filozofske rasprave moćno sredstvo otklanjanja eventualnih poteškoća i nesporazuma u tim raspravama. Dovoljno je spomenuti da su mnoge poteškoće u zaključivanju i međusobne suprotstavljenosti u stavovima uzrokovane nerazlikovanjem ove tri vrste pojmova.

Pojam „egzistencija”

Ako se složimo sa definicijom prve filozofije ili metafizike da je njezin predmet proučavanja apsolutni egzistent ili egzistent iz tog aspekta što je egzistent, a ne iz nekog drugog aspekta, onda je potpuno razumljiva potreba za definiranjem pojma „egzistencija” i otklanjanjem svakog kolebanja u samom začetku. Ovdje ćemo se suzdržati od leksičkih rasprava o pojmovima „egzistencija” i „egzistent” jer one ne doprinose rješavanju filozofskih problema, čemu svjedoče beskrajne analize jezika analitičke filozofije dvadesetog stoljeća. U filozofiji pojam „egzistencija” označava svaku vrstu postojanja i suprotan je pojmu „ništavilo”. Vrste postojanja su neizbrojive, te uključuju i Nužnog egzidenta, ali i sve druge zbilje, bilo da su materijalne ili nematerijalne. Drugim riječima, pojam „egzistencija” u filozofiji predstavlja isto što i zbilja, a ta zbilja može podrazumijevati biti, pojave i stanja (Tabatabai 2020: 55).

Također, u pogledu pojma „egzistencija” među muslimanskim filozofima je uglavnom prihvaćeno, to jest gotovo da postoji konsenzus da je riječ o prostom pojmu (odsustvo složenosti), pojmu koji nema potrebu za definiranjem i pojmu koji posjeduje jasnoću prvog reda.

Stavovi nekih filozofa o mogućnosti defnisanja pojma „egzistencija”

O pojmu „egzistencija” muslimanski filozofi imaju dosta slična gledišta, tako da se ona razlikuju samo u nekim sitnim detaljima i nijansama. Tako Ibn Sina kaže da su neki pojmovi (među kojima je i pojam „egzistencija”) takvi da je njihovo značenje samoočigledno, to jest nije potreban posrednički pojam

kojim bi se objasnilo i približilo umu njihovo značenje. U stvari, hoće se kazati da ne postoji neki drugi pojam jasniji od pojma „egzistencija” kojim bi ga se učinilo razumljivijim i definiralo. Ibn Sina govori o tome da, kao što u području sudova (tvrdnji) postoje sudovi koji su primarni i samoočigledni i čiji je sadržaj u pogledu dokazivanja istinitosti samodovoljan (takvi su po svojoj biti), tako postoje i sudovi koji u pogledu dokazivanja svoje istinitosti nisu samodovoljni i moraju da se oslanjaju na ove prethodno spomenute. Isti slučaj je i sa pojmovima jer i pojmovi mogu biti temeljni, primarni i samoočigledni, to jest oni koji su jasni po svojoj biti i nemaju potrebu za posredničkim i objašnjavajućim pojmom, kao i druga vrsta pojmova, to jest oni koji se objašnjavaju putem posredničkih pojmova i čija jasnoća i očiglednost nisu na najvišoj mogućoj razini (Ibn Sina 2015: 39–40).

Bahmenjar ima slične stavove. On kaže da definiranje pojma „egzistencija” nije moguće jer je riječ o primarnom pojmu. To je pojam koji nema rod niti vrsnu razliku. Drugim riječima, nema nikakvog jasnijeg pojma kojim bismo dodatno rasvijetlili pojam „egzistencija”, a također, nema općenitijeg pojma da bismo pojam „egzistencija” smjestili u njegove pojmovne okvire (Bahmenjar 1996).

Šihabudin Suhrevardi govori o tome da nije ispravno pokušavati definirati pojam „egzistencija” jer ništa od njega nije jasnije (Jazdanpanah 2016: II/46). Mula Sadra ponavlja ovaj Suhrevardijev stav da ništa nije jasnije od pojma „egzistencija” i dodaje da ko god želi da ovaj pojam definira posredstvom nekog drugog pojma, pravi očiglednu pogrešku. Sabzevari, slično tomu, smatra da pojam kojim se želi nešto opisati mora biti očigledniji i jasniji od pojma koji je predmet definiranja. A znamo, kako on kaže, da nema pojma jasnijeg od pojma „egzistencija” (Motahari 2008). Na koncu, među savremenim filozofima Alame Tabatabai kaže da nema pojma jasnijeg od pojma „egzistencija”, bilo da je riječ o definiciji, kada se navode samo njegova bitska svojstva, ili o deskripciji, kada se navode njegova bitska i akcidentalna svojstva (Tabatabai 2012).

Pojam, značenje i objektivni primjer

Prije same rasprave o jedinstvu pojma „egzistencija” čini se nužnim razgraničiti pojam, značenje i objektivni primjer. Bilo koju stvar ili fenomen možemo posmatrati uzimajući u obzir odvojeno nekoliko značajki u vezi s njim. Prvo, svaka stvar ima svoj ustanovljeni i ugovoreni jezički izraz. Taj izraz može biti dogovoren od strane lingvистa ili prihvaćen nakon prethodne široke opće upotrebe. Sam pojam je umska forma izraza. Pojam je umski sadržaj ili, drugim riječima, pojam je onaj posrednik posrednog (stečenog) znanja, to jest znanja koje stječemo putem pojmova, za razliku od neposrednog znanja kod

kojeg izravno motrimo zbilju koja je predmet spoznaje i to bez pojmovnog posredovanja. Pojam bitski sadrži svoje posebno značenje, dok nasuprot njemu izraz ukazuje na konvencionalno značenje. Samo značenje je zbilja o kojoj pojam govori. Ovo značenje može podrazumijevati i ono što zbiljski postoji (egzistent), ali i ništavilo. Objektivni primjer je sve ono na što ukazuje značenje pojma. Objektivni primjer može biti konkretni čovjek (Hasan), materijalni ili nematerijalni egzistent, pojedinačni, ali i složeni objektivno postojeći društveni fenomen čiju zbilju izražavamo odgovarajućim pojmovima. Primjer objektivne zbilje o kojoj govorimo može biti tijelo konkretne životinje (koje je u stvarnosti složena zbilja čije individualno jedinstvo ne negiramo) ili neki društveni fenomen čiju analitičku složenost objedinjuje neki pojam. Analitička složenost pojma upućuje na pojedinačne zbilje koje imaju također stvarnu egzistenciju.

Upravo ovo nerazlikovanje pojma „egzistencija” i objektivnog primjera egzistencije uzrokovalo je dileme o tome kako se pojam „egzistencija” predi- cira svojim objektivnim primjerima. Izgleda da oni koji su postavljali ovo pitanje nisu bili u stanju razlikovati činjenicu da zakonitosti koje se odnose na pojmove nemaju mnogo veze sa zakonitostima koje vladaju u objektivnoj egzistenciji. Drugim riječima, pojmovi su, metaforički kazano, poput slika objektivne zbilje. Da li slika vjerodostojno predstavlja objektivnu zbilju jeste pitanje znanja, ali slike zbilje (pojmovi) imaju svoj život koji je odvojen od života objektivne zbilje o kojoj govore.

Istoznačnost ili višeznačnost pojma „egzistencija”

Neke teologe je mučilo saznanje da se pojam „egzistencija” upotrebljava i za Nužni egzistent i za bilo koji kontingentni egzistent. Tako se došlo do stanovišta da se ne može isti pojam pripisati i Stvoritelju i stvorenjima. Problematizirajući ovo pitanje neki su izveli zaključak da pojam poprima značenje onoga na šta se odnosi, a jedno od tumačenja je bilo da je riječ o različitim značenjima univerzalnih pojmova. Tako na primjer, univerzalni pojam „znalac” ima jedno značenje kada ga se predi- cira Nužnom egzistentu, a drugo značenje kada ga se predi- cira kontingentnom egzistentu. Isto objašnjenje korišteno je i za pojam „egzistencija”.

Ovo nerazumijevanje i nesnalazjenje u pogledu predi- ciranja nekih univerzalnih pojmova njihovim subjektima nije bilo moguće razriješiti bez razumi- jevanja prirode nekih univerzalnih pojmova, to jest bez razlikovanja filozofskih od štatstvenih pojmova. Ipak, suština ove rasprave odnosi se na nerazlikovanje svojstava pojmova i zbilje koju ti pojmovi odslikavaju. Filozofski pojam „egzistencija” čiji je oprečni pojam „ništavilo” ima svoje zakonitosti i pravila koji nemaju nikakvih dodirnih tačaka sa zakonitostima koje se odnose na zbilju

koju predstavlja taj pojam. Ustanovljavanjem činjenice da pojmovi imaju svoja pravila odvojena od pravila i zakonitosti koji se tiču zbilja čija su slika ti pojmovi – izbjegavaju se i razrješavaju mnogobrojne filozofske dileme.

Dakle, nema sumnje da se pojam „egzistencija” primjenjuje na sve egzistente s jednim značenjem, to jest jednoznačno. U vezi s tim, pojmovno jedinstvo egzistencije je neupitno. Ako ne bi bilo tako, onda bi se neizravno negirala svaka mogućnost komunikacije i sporazumijevanja među ljudima, jer svi univerzalni pojmovi podliježu istom načelu. Prethodno je spomenut pojam „znalac” koji se u istom značenju koristi i za Nužnog egzistenta i za kontingentne egzistente. Slično je i sa drugim univerzalnim pojmovima. Tako na primjer, univerzalni pojam „starac” koristit ćemo u istom značenju za osobe od osamdeset, devedeset ili stotinu godina. Pošto je ova tema začeta od strane nekih zabrinutih teologa, potrebno je kazati, koristeći se rječnikom teoloških nauka, da se negiranjem istoznačnosti pojma „egzistencija”, ali i drugih univerzalnih pojmova u datim situacijama, neizravno negira srž kosmoloških, ontoloških i antropoloških naučavanja ibrahimovskih religija o emanaciji božanskih imena i svojstava, što je i zasebna filozofska tema. Prema tome, implikacija negiranja istoznačnosti pojma „egzistencija” jeste negiranje istoznačnosti drugih univerzalnih pojmova, a implikacija negiranja istoznačnosti univerzalnih pojmova općenito jeste negiranje mogućnosti sporazumijevanja i naučnog diskursa. Ne-sporna je činjenica da upravo isto značenje ključnih univerzalnih pojmova za datu naučnu raspravu predstavlja suštinu naučnog diskursa i most sporazumijevanja (Misbah Jazdi 2009: 285).

Detaljna analiza prediciranja pojma „egzistencija”

Pojam „egzistencija” je istoznačnica koja se predicira drugim pojmovima s jednim značenjem. Općenito, zajedništvo u riječi može biti verbalno i značenjsko. Verbalno zajedništvo postoji kada jedan izraz ima više značenja, to jest kada jedan izraz govori o više značenja ili nosi više značenja. Takav je na primjer izraz „kosa” koji nosi više značenja u našem jeziku. Zajedništvo u značenju postoji onda kada jedan izraz ima jedno značenje i to jedno značenje se koristi za nekoliko nejednakih objektivnih primjera. Takav je slučaj sa izrazima „znalac” i „starac” koje smo ranije spomenuli ili s univerzalnim pojmom „prijatelj” koji možemo predicirati potpuno različitim egzistentima.

Ako ovakvo rezonovanje primijenimo na pojam „egzistencija” koji smatramo sinonimom pojmu „bivstvovanje”, jasno će biti da se objektivne zbilje na koje se odnosi ovaj pojam međusobno veoma razlikuju. Tako imamo Nužnu egzistenciju, kontingentnu egzistenciju, aktuelnu egzistenciju, potencijalnu egzistenciju, supstancijalnu egzistenciju i akcidentalnu egzistenciju itd. Mula Sadra je u vezi s ovom raspravom kazao da je sud o tome kako je značenjsko

jedinstvo egzistencije među štvastvima sud vrlo blizak primarnim samoočiglednim sudovima (vidjeti: Mulla Sadra 2009).

Oni koji su negirali istoznačnost i očiglednost ovog pojma tvrdili su da je pojam „egzistencija” višeznačnica. Postoji nekoliko argumenata kojima se negira stav o višeznačnosti pojma „egzistencija”.

Ukoliko bi se prihvatilo stanovište o višeznačnosti, obesmisli bi se prvo i najprostije pitanje da li to (nešto) postoji, uzimajući u obzir i njegove mnogobrojne inačice koje su različite u različitim jezicima (da li je, je li, postoji li, jeste ili nije itd.). Ovo jednostavno pitanje jeste primarno ontološko pitanje, ali i pitanje svakodnevnog života. Tek s dokazivanjem postojanja nečega ostala pitanja koja slijede nakon primarnog ontološkog pitanja dobivaju u smislu i snazi. Tim primarnim i osnovnim pitanjem želi se saznati činjenica o eventualnom postojanju stvari, a ne o njezinim specifičnim svojstvima. Bez obzira na to da li se postavlja pitanje o postojanju Nužnog egzistenta ili o postojanju određene osobe, nebeskog tijela ili nekog drugog egzistencijalnog fenomena, ovo primarno pitanje uvijek ima jedno značenje. Njime se traga za istinom o činjenici postojanja, a ne o načinima ili kvalitetima tog postojanja. Preciznije kazano, na prigovor zagovornika teorije o višeznačnosti pojma „egzistencija” odgovor je da ukoliko ovaj pojam ne bi imao jedno značenje, već bi ukazivao na neko drugačije značenje i to prema broju štvastava u vezi s kojima se postavlja pitanje, onda bi svako od tih pitanja bilo različito. Dakle, ovakvim tumačenjem obesmisli bi se primarno pitanje o postojanju stvari. Naprotiv, čovjek u vezi s postojanjem nečega uvijek ovo osnovno pitanje postavlja s istim i njegovim jedinim značenjem, bez obzira na to o kojem je egzistentu riječ.

Također, ponekad je čovjek siguran u postojanje neke stvari, ali su njegove sumnje vezane za esenciju (štvastvo) stvari. Kao na primjer kada čovjek na pučini mora vidjeti u daljini neko plovilo, ali ne može odrediti o kojoj vrsti plovidla je riječ. Ili kada u daljini vidi siluetu, ali ne može da ustanovi da li je riječ o čovjeku, životinji ili nečem trećem. Ovdje uočavamo razliku između egzistencije i esencije stvari. Imamo znanje o egzistenciji stvari (znamo da nešto sigurno postoji), ali nemamo znanje u pogledu esencije (štvastva) stvari, to jest nemamo znanje šta je to.

Moguća je i situacija da imamo znanje o esenciji stvari, ali nam je egzistencija te stvari nepoznanica. Na primjer, znamo da je jeti snježni čovjek koji živi u himalajskom gorju, ali ne znamo da li postoji. I ovaj primjer upućuje na različitost egzistencije i esencije stvari. Tvrdnja o višeznačnosti pojma „egzistencija” neizravno upućuje na gledište kako taj pojam uvijek govori o esencijama stvari, dok je zapravo tačno da su teme egzistencije i esencije stvari dvije odvojene teme. Spoznajno očekivanje od pitanja da li nešto postoji ili ne postoji uvijek je isto (istoznačno) i odvojeno je od pitanja o kakvoći postojanja, to jest od pitanja o esenciji (štvastvu) stvari.

Neutemeljenost izvorne dileme o pojmu „egzistencija”

Iako je teorija o višeznačnosti pojma „egzistencija” izvorno potekla od neutemeljenih stavova i predimenzioniranih strahova projiciranih u uobrazilju kako istoznačnost pojma „egzistencija” ukazuje na izjednačavanje ograničene i neograničene egzistencije i predstavlja blasfemično pripisivanje svojstava stvorenja Stvoritelju, dosad smo samo dijelom uzimali u obzir ovu izvornu nedoumicu. Zapravo, više se govorilo o nelogičnosti teorije o višeznačnosti u pogledu drugih univerzalnih pojmova, čime se ne poriče činjenica da u svakom jeziku zaista postoje višeznačni univerzalni pojmovi. Međutim, ti pojmovi uglavnom nemaju značaj za filozofske i naučne rasprave. Ako se vratimo na izvornu tezu o višeznačnosti, nalazimo da se u njoj tvrdi kako pojam „egzistencija” ima jedno značenje kada se koristi za Nužnog egzistenta, a drugo značenje kada se predicira kontingentnim egzistentima. Razlog ovakvog gledišta jeste stav da istoznačnost implicira antropomorfizam, to jest pripisivanje svojstava kontingentnog egzistenta Nužnom egzistentu. Odgovor na ovu nedoumicu možemo postaviti kroz nekoliko pitanja i odgovora. Kada postavimo pitanje da li postoji Nužni egzistent, da li je ovo pitanje za nas razumljivo ili ne? Ako ga ne razumijemo, onda je tema postojanja Nužnog egzistenta u potpunom filozofskom i spoznajnom ćorsokaku. A ako razumijemo ovo pitanje, onda ga razumijevamo upravo onako kako ga shvatamo iz pitanja o postojanju drugih, kontingentnih egzistenata. To znači da je ipak riječ o istoznačnici koja se sa jednakim značenjem upotrebljava u različitim rečenicama i u vezi s različitim egzistentima. Sabzevari u svom djelu *Šarhe Manzume* ovu dilemu objašnjava tako što kaže da su zagovornici teorije o višeznačnosti zamijenili pojam i objektivni primjer. Tu nije riječ o tvrdnji da Nužni egzistent i kontingentni egzistenti postoje na isti način, jer se uopće ne govori o kakvoći egzistiranja već o činjenici egzistiranja. Kada se govori o činjenici egzistiranja, onda se pojam „egzistencija” predicira svakom egzistentu jednako (istoznačno), a kada se govori o kakvoći egzistencije, onda je zapravo riječ o drugoj temi koja će naknadno biti detaljnije objašnjena (vidjeti: Sabzevari 1996).

Jedinstvena egzistencija ili mnoštvo egzistenata

Ako prihvatimo gledište o istoznačnom prediciranju pojma „egzistencija” svim egzistentima, onda je jedno od pitanja koja se nameću u vezi s egzistencijom pitanje jedinstva i mnoštva egzistenata. U vezi s ovim pitanjem navest ćemo neka gledišta filozofa iz raznih epoha i različitih geografskih i kulturnih sredina, te na kraju objasniti stanovište Mula Sadre o razinama egzistencije i o njezinoj stupnjevitosti, čime se razrješava dilema o izvorištu različitosti

među egzistentima i to na razini egzistencije, a ne isključivo na razini njihovih esencija (štastava).

Nakon raspravljanja na razini pojmova i dokazivanja jednoznačnosti pojma egzistencija, prirodno je da pažnju privlače pitanja povezana sa objektivnom egzistencijom, a jedno od najupadljivijih je svakako pitanje jedinstvene i (ili) množvene egzistencije. Mnoštvo materijalnih egzistenata nije nespojivo s jedinstvom materijalnog svijeta. Zapravo, pravo pitanje je da li je ukupno bivstvovanje jedinstveno ili je riječ o mnoštvu egzistenata uzimajući u obzir i Nužnog egzistenta i kontingentne egzistente.

Jedno od stanovišta kojem su uglavnom skloni gnostici jeste pripisivanje stvarne egzistencije jedino Biti Nužnog egzistenta, dok ostali egzistenti imaju figurativnu egzistenciju. Čini se da je gledište kako je zbiljska egzistencija jedino ona Nužnog egzistenta, dok su ostale egzistencije prividne, zasnovano pretežno na tumačenju gnostičke terminologije kojom se na njoj svojstven način objašnjava zbilja svijeta.

Peripatetičari su uglavnom zastupali stanovište o mnoštvu egzistenata. Ovaj stav je podrazumijevao da je svaki egzistent cjelinom svoje biti različit od drugog egzistenta. Stav Mula Sadre i njegovih sljedbenika govori o jedinstvu i mnoštvu egzistencije. Svi egzistenti imaju zajednička svojstva kao i značajke koje ih čine različitim. Ovo specifično gledište kojim postaje moguće objasniti određene filozofske probleme govori o jakoj i slaboj egzistenciji koja se poredi sa svjetlošću i njezinim svojstvima. I jaka i slaba svjetlost i dalje su vrste svjetlosti, samo što se razlikuju po intenzitetu, to jest po jakosti i slabosti. Ovakvo poređenje razina egzistencije i njezine stupnjevitosti sa razinama svjetlosti jeste metaforički prikaz koji omogućava lakše razumijevanje ove teme (Tabatabai 2020: 56–61).

Stupnjevitost razina egzistencije

Potrebno je naglasiti kako je i Mula Sadra smatrao da su mnoge razlike među gledištima filozofa i gnostika terminološke, te je stav gnostika koji zbilju ili stvarnost egzistencije pripisuju isključivo Nužnom egzistentu opisivao kao specifičan gnostički način izražavanja o odnosu između Nužnog egzistenta i kontingentnih egzistenata. Isti taj odnos Mula Sadra opisuje kao odnos između Nezavisnog, Samodostatnog i Subzistentnog egzistenta sa egzistentima koji su u svim aspektima svog postojanja zavisni od Njega i koji postoje samo po Njemu, a ne po sebi.

Prema ovom gledištu, mnoštvo egzistenata proizlazi iz same egzistencije, a ne iz nekog drugog razloga ili zbog nečega što je izvan egzistencije. Ovakvo mnoštvo naziva se stupnjevito mnoštvo egzistenata. Stupnjevitost se objašnjava primjerom pripisivanja pojma svjetlost različitim svjetlostima. Pojam je

jedan, ali su svjetlosti različitog intenziteta. Postoji svjetlost svijeće, svjetlost sijalice, svjetlost sunca itd. Suština svjetlosti je jedna, pojam je jedan, a objektivni primjeri svjetlosti razlikuju se po jakosti i slabosti. Slično tome je pripisivanje pojma egzistencija njezinim različitim razinama. Razina egzistencije Nužnog egzistenta nije isto što i razina egzistencije kontingentnih egzistenata. Slično tome, egzistencije se međusobno razlikuju tako što je jedna pređašnja, a druga potonja, jedna aktuelna, a druga potencijalna, jedna jaka, a druga slaba itd. Iako je egzistencija jedna zbilja, mnoštvo egzistenata koje opažamo razlikuju se po svojstvima te egzistencije, a ta različitost je ukorijenjena u samoj egzistenciji i nije nešto izvan nje. Zapravo, i nema ničega osim egzistencije niti izvan egzistencije. Ta egzistencija je prosta zbilja koja nema dijelove. Ali ista ta prosta zbilja ima različite razine. Svaka razina razlikuje se od prethodne. Ova razlika je jedna stupnjevita razlika, jer iz aspekta same egzistencije nema razlike.

Pored mnoštvenosti egzistenata nesporno je postojanje njihovih zajedničkih aspekata i svojstava. Jedan od razloga koji učvršćuje tezu o jedinstvu egzistenata leži u činjenici da objektivni primjeri egzistencije moraju posjedovati zajednički aspekt jer bi u suprotnom bilo nemoguće iz svih njih apstrahirati pojam egzistencija i to u njegovom jedinstvenom značenju. Ovdje se može primijetiti bliskost tema o istoznačnosti ili višeznačnosti pojma egzistencija i jedinstva ili mnoštva objektivne egzistencije. Potrebno je napomenuti da za ovu argumentaciju o apstrahiranju jedinstvenog pojma postoje kontraargumenti čije bi iznošenje ipak znatno produžilo ovu raspravu. Također, rasprava o pojmu egzistencija odnosi se na umsku egzistenciju, dok se rasprava o jedinstvu i mnoštvu egzistenata odnosi na objektivnu egzistenciju (Misbah Jazdi 2009: 388).

Da je među objektivnim primjerima egzistencije bila razlika takva da se egzistenti međusobno razlikuju čitavom svojom biti (kao što je stav peripatetičara), onda bi riječ bila o apsolutnom mnoštvu i ne bi se mogao apstrahirati nikakav zajednički pojam. Međutim, apstrahiranje jedinstvenog pojma „egzistencija” iz svih razina objektivnih egzistenata svjedoči o tome da u pojedinačnim egzistencijama postoji jedan aspekt. Zato se kaže da se mnoštvo u egzistenciji vraća na njezino jedinstvo.

Dodatni dokaz u prilog negiranju potpune bitske razlike među objektivnim egzistentima jeste jasna osvjedočenost u postojanje uzročno-posljedičnih veza među njima. Kauzalna veza je moguća samo među onim egzistentima među kojima postoji određena srodnost. To znači da između uzroka i posljedice moraju postojati zajednički aspekti koje definiramo kao srodnost, a ta srodnost onda govori u prilog tezi o zajedničkim aspektima među egzistentima općenito.

Već smo ranije spominjali metaforički prikaz stupnjevite zbilje egzistencije kao materijalne svjetlosti čiji su i najjači i najslabiji objektivni primjer i

dalje svjetlost. Pretpostavka za prihvaćanje stupnjevitosti egzistencije jeste prihvaćanje teze o primarnosti egzistencije nad esencijom. Dakle, egzistencija je kriterij zbiljnosti, a ne esencija. Naravno, ovo je jedna odvojena i opsežna rasprava. Druga pretpostavka je jednostavnost egzistencije, što podrazumijeva odsustvo složenosti, a time i dijelova.

Prihvatajući teze o primarnosti i jednostavnosti egzistencije, suočavamo se sa razlikama među egzistentima čiji kriterij razlikovanja nije izvan same egzistencije. Tako na primjer opažamo pređašnjost i potonjost među egzistentima koji su uzročno-posljedično povezani pa pređašnjost pripisujemo uzroku, a potonjost pripisujemo posljedici. Također, opažamo razlike između Nužnog egzistenta i kontingentnih egzistenata, između potencijalnog i aktuelnog, između savršenog i nepotpunog egzistenta itd. Sve ove razlike su egzistencijske prirode. S druge strane, nema ništa izvan egzistencije da bi postojao neki kriterij mimo same egzistencije. Zato se nameće sam zaključak da je ono po čemu se međusobno razlikuju egzistenti isto ono što ih ujedinjuje. Međutim, mnoštvo aspekata posmatranja donosi mnoštvo pravila i uočenih zakonitosti. Upravo je egzistencija iz tog aspekta što ima mnoštvo razina (nužna, kontingentna, nematerijalna, materijalna itd.) – nešto što se uzima kao kriterij međusobnog razlikovanja egzistenata. Ali, ako posmatramo iz aspekta egzistencije kao jedne zbilje, onda su svi egzistenti međusobno srodni i upravo im taj aspekt daje zajedništvo.

Ranije smo spomenuli da je jedna od razlika među razinama egzistencije slabost i jakost egzistencije. Ako se uzmu u obzir dva egzistenta među kojima postoji uzročno-posljedična veza, onda se može primijetiti da je egzistencija uzroka snažnija od egzistencije posljedice. Ako se krećemo kauzalnom vezom u vertikalnom luku, otkrit ćemo da je svaki uzrok na prethodnoj razini jači i ta jakost raste sve dok se u lancu uzročnosti ne dođe do Uzroka svih uzroka čije je svojstvo beskrajnost jačine egzistencije. Svaki slabiji egzistent ograničen je u odnosu na onog sa više razine. To znači da posjeduje određenu razinu savršenstva i ograničen je upravo tom razinom. U silaznoj putanji uzročnosti najslabija razina egzistencije i najniža razina egzistencije pripada prvobitnoj materiji. Prima materija nema nikakav aktualitet i ona predstavlja čistu potencijalnost.

Dakle, sve razine egzistencije ograničene su svojim granicama osim najviše razine, to jest svete Biti božije. Očigledno je da se razlikuju razine egzistencije među materijalnim supstancijama, ali prave razlike među razinama egzistencije dolaze do izražaja tek među različitim supstancijama. Što je egzistent dalje od svekolikog izvora egzistencije, to je njegovo bivstvovanje ograničenije, i obrnuto, što je bliže u lancu egzistencije, to su intenzitet i savršenost na višoj razini. Nisu na istoj razini bivstvovanja egzistenti intelektualnih, imagninalnih i materijalnih sfera.

Stav Alame Tabatabajja o posebnim svojstvima egzistencije

Prema gledištu Alame Tabatabajja, egzistencija ima tri vrste specifičnosti od kojih se dvije odnose izravno na samu egzistenciju, to jest proistječu izravno iz nje, a treća se pripisuje egzistenciji posredstvom esencije.

Prva specifičnost je ona koju egzistencija zadobiva preko svoje jednostavne biti i to je ono što je odvaja od drugih stvari. Jasno je da svaki egzistent ima svoj posebni bitski identitet i taj njegov bitski identitet odvaja ga od drugih egzistenata.

Svaka egzistencija je na svojoj razini bivstvovanja. Ta razina je isto što i njezina bit i od nje se ne odvaja. Najbolji način da se ovo metaforički prikaže jesu brojevi. Svaki broj zauzima svoje mjesto u poretku brojeva i nikada nijedan ne zauzima mjesto drugog. Nemoguće je da na mjesto broja četiri dođe broj pet ili obrnuto. Ovo se može prikazati i odnosom u poretku egzistenata koji postoji između uzroka i posljedice. Nikada i ni pod kojim uslovima posljedica ne može zauzeti mjesto uzroka.

Dvije navedene specifičnosti jesu bitske specifičnosti egzistencije i one postoje u vezi s njom bez bilo kakvog posredništva.

Treća specifičnost egzistencije ozbiljuje se posredstvom akcidentiranja esencije. Razlike između čovjeka, kamena ili drveta jesu esencijalne (štastvene), a ne egzistencijske (Tabatabai 2012: 32–37).

Umjesto zaključka

Mnogo je drugih veoma opsežnih i zanimljivih rasprava koje se tiču egzistencije. Neke od tih rasprava tiču se odnosa između egzistencije i esencije i načina umske percepcije i razlika među tim percepcijama kada se govori o egzistenciji ili esenciji. Tema primarnosti (fundamentalnosti) egzistencije ili esencije ima svoju posebnu historijsko-filozofsku pozadinu sa mnogobrojnim epistemološkim i ontološkim implikacijama.

Pitanje jedinstva egzistencije u islamskoj filozofiji o kojem smo raspravljali u ovom radu razvija se i produbljuje u novim filozofskim školama, kao što je škola Sadrine transcendentne filozofije.

Primljeno: 7. novembra 2022.

Prihvaćeno: 19. decembra 2022.

Literatura

- Bahmenjar, Ibn Marzban (1996), *Et-Tahsil*, Teheran, University of Teheran.
- Ibn Sina (2015), *El-Ilahijat min Kitabi-l-Shifa*, Qom, Bustane ketab.
- Jazdanpanah, Sejid Jedullah (2016), *Amuzeshe hikmete ishraq*, Qom, Sazeman kutub ve olume insani.
- Misbah Jazdi, Mohammad Taqi (2009), *Amuzeshe falsafe*, Tehran, Sharkate chap ve nashre bejnu-l-melali.
- Mulla Sadra, Mohammad ibn Ebrahim (2009), *El-Hikmetu-l-muta' alieh fi-l-Asfar al-aqliyah al-arba'a*, Qom, Nashr Talieje Nur.
- Motahari, Morteza (2008), *Sharh Mabsut Manzumeh*, Tehran/Qom, Entesharate Sadra.
- Sabzevari, Mulla Hadi (1996), *Sharhu-l-Manzumeh*, Qom, Nashre nab.
- Tabatabai, Mohammad Hosein (2012), *Nihajetu-l-Hikme*, Muessesetu-n-našru-l-islami.
- Tabatabai, Mohammad Hosein (2020), *Usule falsafe ve raveše realism*, Qom, Entesharate Sadra.

Conceptual Unity of Existence in Islamic Philosophy – a Critical Review

Refik Razić

Al-Mustafa International University, Qom, IR Iran

In ontology, a fundamental philosophical discipline, the term “existence” has a central role. Taking into account frequent misunderstandings and lack of discernment between a concept and its objective example in philosophical discussions on various issues, and real implications in reaching conclusions and giving answers to those questions, this paper tries to offer solutions put forward by Islamic philosophers, regarding the concept of “existence” and its connections with the objective example of existence as well as the innovations they came up with in this area of philosophical and ontological discussion.

Keywords: *existence, essence, concept, meaning, objective example, unity, multiplicity, gradation*